

1. Moeimam S. The Dutch-Indonesian Dictionary Project / S. Moeimam, H. Steinhauer // International Journal of Lexicography. – 2007. – № 20 (3). – P. 288–289.
2. Великий українсько-англійський словник / [уклад. С.Ф. Попов, М.І. Балла]. – 5-е стереотип. вид. – К. : Чумацький шлях, 2007. – 704 с.
3. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка : учеб. пособие / В.В. Дубичинский. – М. : Наука : Флинта, 2009.
4. Кирилюк О.Л. Кіноніми Кіровоградщини : Особливості вибору кличок та способи їх творення / О. Л. Кирилюк // Логос ономастики : Научный журнал. – 2006. – № 1. – С. 46.
5. Крысин Л.П. Слово в современных текстах и словарях: Очерки о русской лексике и лексикографии / Л.П. Крысин. – М. : Знак, 2008. – С. 78. – (Studia philologica).
6. Новітній українсько-російський словник / [уклад. Л.П. Коврига / За ред. М.І. Степаненко]. – Харків : Белкар-книга, 2006. – 1280 с.
7. Українсько-англійський словник / [уклад. Є.І. Гороть, С.В. Белова, Л.К. Малімон]. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 1040 с.
8. Українсько-російський словник / [під ред. Л.С. Паламарчука, Л.Г. Скрипник]. – 7-е видання. – К. : Українська радянська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1990. – 940 с.
9. Шамота А.М. Назви рослин в українській мові / А.М. Шамота. – К. : Наукова думка, 1985.

М.М. Капась-Романюк, асист.

СТІЙКІ ДІЄСЛІВНІ СПОЛУКИ ЯК ЯВИЩЕ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті на матеріалі словників історичної лексики досліджено динаміку функціонування стійких дієслівних сполук у різні часові проміжки.

Ключові слова: стійкі дієслівні сполуки, однослівний відповідник до стійкої дієслівної сполуки, історія української літературної мови, словники історичної лексики.

The article explores dynamics of the stable verbal combination functioning in different time intervals.

Key words: stable verbal combinations, one-word correspondence for the stable verbal combination, the Ukrainian literary language history, dictionaries of historical vocabulary.

В статтє на матеріалє словарей исторической лексики исследована динамика функционирования устойчивых глагольных словосочетаний в разные хронологические периоды.

Ключевые слова: устойчивые глагольные словосочетания, однословный эквивалент к устойчивому глагольному словосочетанию, история украинского литературного языка, словари исторической лексики

Стійкі дієслівні сполуки (СДС) є дискусійним питанням не лише описової, а й історичної лінгвістики, зокрема української (докладно про розмежування СДС і фразеологічних одиниць див. [7; 8]). Різні погляди мовознавців на місце цих одиниць у системі сучасної української мови породжують дискусії і при вивченні СДС в історії української мови, адже деякі дослідники виходять із принципу нерозрізнення фразеологічних одиниць і стійких словосполучень [3; 4; 5; 6; 14]. У зв'язку з цим **актуальним** є виявлення історичної змінності СДС в історії української мови, зокрема на матеріалі словників історичної лексики, які дозволяють на різних часових зрізах з'ясувати процеси розвитку та динаміки СДС у хронологічному, просторовому і стилістичному планах. Урахування цих аспектів дає можливість створити цілісне уявлення про природу СДС. Таким чином, **мета** статті – схарактеризувати СДС за словниками історичної лексики, а **завдання** – дослідити, як у цих джерелах відображено

історичний розвиток СДС у хронологічному, просторовому та стилістичному планах.

Матеріалом дослідження є "Історичний словник українського язика" за ред. Є. Тимченка (ІСУЯ), "Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст." Є. Тимченка (Матеріали), "Словник староукраїнської мови XIV – XVII ст." (ССУМ) та "Словник української мови XVI – першої половини XVII ст." (СЛУМ).

В історичних словниках української мови зазвичай подано з поясненням і документацією лексику писемних пам'яток різних століть і різних стилів, зокрема з XIV ст. (українська мова засвідчена у грамотах та інших документах) до XVIII ст. (появи "Енеїди" І. Котляревського) [1, с. 214; 11, с. 9-10]. Проте ще й досі не існує повного лексикографічного видання, хоча названі періоди і відбито в зазначених джерелах дослідження.

Першою спробою створення історичного словника в українському мовознавстві був короткий словник (бл. 13 000 слів), укладений Є. Тимченком на базі 34 джерел і 60-тисячної картотеки ще на початку XX ст., відомий під назвою "Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст." Ця лексикографічна праця лягла в основу "Історичного словника українського язика" [13], який містить матеріал приблизно з 400 пам'яток від найдавніших часів до XIX ст.; виданий він, на жаль, лише до літери Ж ("жяловати") [1, с. 214]. Таким чином, в ІСУЯ охоплено не всі літери, натомість Матеріали пропонують повніший реєстр, але бідніше представляють ілюстративний матеріал. Досліджуючи СДС, звертаємо увагу на реєстр та іншомовні паралелі, тому Матеріали є більш плідним джерелом. Крім того, у них привертає увагу і спосіб організації словникових статей та їхній зміст: вони складаються з вокабули, граматичної ремарки, іншомовного слова (коли йдеться про запозичення), перекладу російською мовою або тлумачення, контексту з пам'ятки, паспорта-найменування джерела та номера сторінки, з якої взято цитату. Серед названих характеристик важливими для нас є

етимологічні відомості (із вказівкою на джерело запозичення), значення та контекст, який дає кожне значення слова за документальним покликанням [9, с. 15].

Після двох названих словників вийшов друком "Словник староукраїнської мови XIV – XV ст." за ред. Л. Гумецької, що був створений на базі пам'яток тільки ділового стилю (939 текстів). А з 1975 року мовознавці Інституту суспільних наук АН УРСР (від 1993 – Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) у Львові розпочали підготовку "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." (який охоплює і картотеку Є. Тимченка), що до нашого часу налічує 14 томів із запланованих 28. ССУМ і СЛУМ побудовані фактично за однаковими принципами. Зокрема, це стосується граматичної та семантичної характеристики слів, способів тлумачень і послідовності розміщення їх значень, наведення іншомовних паралелей при запозичених словах, виділення омонімів, фразеологізмів, стійких словосполучень, характеру ілюстративного матеріалу, відсильних позначок [12, с. 4].

Проте кожна з цих лексикографічних праць має і свою специфіку. Так, ССУМ є словником-"тезаурусом", тобто він містить усі слова використаних при укладанні пам'яток. Укладачі пояснюють цей принцип тим, що лексикографічна праця охоплює період (XIV-XV ст.), у який українська мова вступила зі сформованим лексичним фондом. Специфіка словника виявляється в тому, що він побудований на базі лише документів ділового стилю і передає мовні особливості цих текстів та їх функціональну спрямованість, зумовлену життєвою необхідністю – "довести текст юридичного документа до розуміння контрагентів" [11, с. 10].

СЛУМ у плані викладу матеріалу є тлумачно-перекладним, а не лише тезаурусом. Цей словник охоплює все XVI ст. і першу половину XVII ст. Такий хронологічний зріз укладачі пояснюють тим, що це час спільної українсько-білоруської писемності; час західнослов'янських впливів, зумовлених перебуванням частини українських та білоруських

земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, а також час існування спільних українсько-білоруських урядових канцелярій. Верхньою межею словника є 1650 р., що аргументовано зміною напрямів розвитку української літературно-писемної мови, пов'язаною з визвольною війною українців 1648-1654 рр. [12, с. 3]. До джерельної бази СЛУМ включено пам'ятки, які за фонетичними, морфологічними і лексичними рисами є українськими (безвідносно до територіального принципу); за своїм змістом вони стосуються політичного, економічного та культурного тогочасного життя українського народу [12, с. 6]. Ці пам'ятки різні за стилями і жанрами: найчисленнішими є ділові тексти (відображають найкраще живу народну мову), меншою мірою представлено полемічні, художні, наукові та конфесійні. Р. Осташ наголошує на важливості залучення до матеріалів СЛУМ картотеки Є. Тимченка, оскільки вона є надійним джерелом для різноманітних довідок і уточнень значень слів, а також дозволяє простежити динаміку кількісного вживання слів, розширення або звуження значень, збільшення або зменшення їх кількості [10, с. 133-136].

Важливим в аналізованих словниках є зразок опису СДС (які розглянуто як фразеологізми), що може слугувати схемою розташування матеріалу в майбутньому словнику стійких дієслівних сполук української ділової мови кінця XVI – XVII ст. Зокрема, у СЛУМ цей опис має таку форму: "а) заголовок фразеологізму; б) керування при фразеологізмах дієслівного типу; в) тлумачення лексичного значення; г) ілюстративний матеріал для підтвердження семантики фразеологізму (цитати подаються в обсязі, необхідному для розкриття семантики словосполучення); д) відсильні позначки" [12, с. 12]. При цьому наводяться як лексичні варіанти компонентів сполуки – (*шкоды дѣлати* [дѣяти, чинити]), так і формальні – (*дати покой* (*в покой*), *зъ* (*въ*) *друку выдати*) [12, с. 12]. Цю схему доповнюють додаткові характеристики дієслівних словосполучень: 1) їх оформлено як окремі словникові статті: *дати митрополю*

(кому) – призначити митрополитом (кого), *положити непріазнь* (між ким) – посварити (кого); 2) за наявності обох видових форм наведено форми як недоконаного виду, так і доконаного з ілюстрацією значень (*давати вѣдати і дати вѣдати, давати волю і дати волю*); 3) якщо у словосполученні може змінюватися порядок компонентів, то цю зміну подано поряд через кому (*замужь пойти, пойти замужь; конець вчинити, учинити конець*); 4) якщо спільний компонент стосується двох чи більше однорідних членів речення, то вони також подаються окремо, наприклад: *перешкоду и забаву чинити* – окремо виділяються і подаються *перешкоду чинити* і *забаву чинити* [12, с. 12]. Що ж стосується розрізнення СДС і фразеологічних одиниць, то на цьому наголошують і укладачі словників історичної лексики, беручи до уваги як лексико-семантичні (цілісність значення, лексична неподільність, еквівалентність слову), так і структурні критерії (більший або менший ступінь стійкості компонентів, відтворюваність у мові в готовому вигляді), не залишаючи поза увагою і частотність сполук. Проте розрізнення не завжди наявне у словниках, де під СДС розуміють фразеологічні звороти [11, с. 15].

Важливо наголосити, що значення СДС залежить від контексту, а задокументованість СДС у конкретній цитаті дозволяє говорити про вживання певної сполуки саме з цим контекстуальним значенням, а не з іншим (яке може бути засвідчене і в сучасній українській мові). Таким чином, "ілюстративний матеріал, що наводиться при кожному слові та окремому його значенні, виконує подвійну функцію: служить документацією наявності слова в пам'ятках даного періоду та обґрунтуванням викладу значення" [11, с. 14; 12, с. 12]. Досліджувані словники історичної лексики важливі для нас ще й тим, що вони подають інформацію про хронологічне та жанрове поширення певного словосполучення, адже ілюстративний матеріал наводиться з пам'яток різних територій, різних стилів і жанрів, при цьому враховується хронологічно перша й остання фіксації [12, с. 12].

При детальному аналізі названих словників з'ясувалося, що СДС є активно вживаними в ілюстративному матеріалі до словникових статей, причому засвідчено як іменниковий, так і дієслівний компоненти розгляданих сполук, а також однослівні відповідники до них. Значення, подані до вокабул, дозволяють виразити СДС за змістом. Привертають увагу такі іменникові компоненти:

• **взменка, взмѣнка** (пл./стп. *wzmianka*) – ‘згадка (побіжне називання чого-небудь, зауваження про щось)’: *на многихъ мѣстцахъ за розными окказіями взменку чинилемъ о привѣляхъ и прерогативахъ Римского епископа* (Київ, 1621 Коп. Пал. – С. 710) – (СЛУМ 3, с. 24); *Чиниль тежъ взмѣнку той пророкъ о новомъ люду Господеви* (Рукописный хронограф, с. 128) – (Матеріали I, с. 98); *О ключахъ взменку учинили* (Копист. Пал. 397) – (ІСУЯ I, с. 236). До СДС **чинити взмѣнку** фіксується і однослівний відповідник **взменковати** – ‘згадувати’ (Матеріали I, с. 98): *Созоменись и Никифоръ Калисть не взменкують о томъ* (Копист. Пал., 539) – (ІСУЯ I, с. 236). У ССУМ названий іменниковий компонент не засвідчений.

• **безправе** – ‘беззаконня’: *Фліорусъ жидомъ великое безправе чинить* (Рукописный хронограф ВБУ, № 165. – С. 165) – (Матеріали I, с. 50); *Не хочешъ жадного безправя и несправедливости чинити* (Сказаніе о войнѣ козацкой с поляками Самоила Величка. Киев. Т. 2, 1851. – С. 244) – (Матеріали I, с. 50); *Жебы ся найменьшая кривда и наименшое безправе отъ подстаростего дѣлати мѣло, о томъ анѣ мислте* (Сказаніе... Т. 4, 1864. – С. 272) – (Матеріали I, с. 50); *Владыка Холмский такое неслыханое и непристойное безправе, приехавши самъ съ приятели своими, учиниль надъ право посполитое* (ib.) – *И просили есмо его милости, абы его милость намъ такового безправя надъ право и вольности наши чинити не рачиль* (ib. III, I. 17 (1585) – (ІСУЯ I, с. 77); *Фліорусъ жидомъ великое безправе чинить* (Рук. Хрон. 197) – (ІСУЯ I,

с. 77). У ССУМ розгляданий іменник не засвідчено, а в СЛУМ його зафіксовано, але немає СДС.

• **бой** – ‘побої, побиття’: *Такого бою отецъ Т. не чинишь надъ тымъ змерлымъ Проценкомъ* (Сія книга мѣская Полтавская за вѣдомомъ и росказанемъ Его милости Пана Павла Семеновича, полковника войска Запорозского Полтавского. Споражена в потомные часы для вписаня розныхъ справъ Року 1691. Рукопис ВБУ № 921. – С. 2) – (Матеріали I, с. 62); *Вернутся Волохи, а Турки по нихъ удадутся, але ся сперти не дадутъ, – и вступнымъ боємъ чинячи зъ ними мужне ся имъ опирають* (Крон. Боб. (др.) 287) – (ІСУЯ I, с. 116). Зафіксовано й однослівний відповідник (у функції антоніма) до СДС **бою не чинити надъ** (ким, чим) – **босвати** (пл. bojować) – ‘воювати, битися, боротися’ (Матеріали I, с. 62); *На герцу боюю* (XVII ст. – Бер. Лекс. 156). У СЛУМ та ССУМ не засвідчено ні СДС з цим іменником, ні однослівного відповідника.

• **вазнь** (пл. waśń) – ‘ворожнеча, ворогування, злість, ненависть’: *те(н) то Василе(и) Тиша маючи да(в)нию васнь на до(м) мо(и)...* (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 49) – (СЛУМ 3, с. 167); *Жидъ несправедливѣ на нихъ то оповѣдалъ, маючи на нихъ нѣкоторую вазнь* (АЮЗР. I, с. 107 (1540 г.) – (Матеріали I, с. 82-83); *Оный жидъ несправедливѣ на нихъ то оповѣдалъ, маючи на нихъ нѣкоторую вазнь, або тежъ съ подущенья непрятелей ихъ* (XVII ст. – Ак. ЮЗР. I, 107 (1540) – (ІСУЯ I, с. 179). У ССУМ не засвідчено СДС з цим іменником.

• **вмова** – ‘умова, угода’: *Вчиниль з нимъ вмову* (Книга Гродская Луцкая... 1562 г., арк. 66) – (Матеріали I, с. 107); той самий приклад маємо в ІСУЯ (ІСУЯ I, с. 273). У ССУМ і СЛУМ цього іменника не засвідчено.

• **кривда** – ‘образа, кривда, образа, несправедливість’: *Хто матыце моей в чомъ колии будетъ кривду делати, тот ся зо мною розсудитъ перед Богови (!)* (б.м.н., XV ст. АрхЮЗР 8/IV, 29) – (ССУМ 1, с. 513); *не даль бы еси никому ни въ чомъ имъ кривды чинити, а и самъ бы еси имъ ни въ чомъ кривды не чиниль* (XV ст. – Судомир, 1488 РИБ 222) – (ССУМ 1, с. 513);

Полкъ нѣженскій ходиль доставати Кодака, и идучи ку Днѣпру, чинили великіе кривди людемъ (Летопись Самовидца. Издана Временною Комиссиею для разбора древних актов. – Киев, 1878. – С. 16) – (Матеріали I, с. 384); Однослівний відповідник до цієї СДС – **кривдити** – ‘кривдити, образати’: *Не допуцаймо богатымъ убогихъ кривдити* (Галятовський І. Ключъ разумѣнія. – Киев, 1659. – С. 63) – (Матеріали I, с. 384). У СЛУМ і ІСУЯ не засвідчено цього іменника та однослівного відповідника до СДС, а в ССУМ немає лише однослівного відповідника.

• **похвалка** (пл. pochwałka) – ‘погроза’: *Одповѣдь ѿ похвалку... презъ посланца своего... учинилъ* (Модзалевський В. Отрывки из Стародубовской мѣской книги за 1664-1673 г. – Чернигов, 1911. – с. 54) – (Матеріали II, С. 198); **похвалки чинити** – ‘погрожувати’ (Апокрисис, соч. Христофора Филалета (1597-1599) // Русская историческая библиотека. Спб., 1882. – Т. 7. – С. 1114) – (Матеріали II, с. 198). У ССУМ, СЛУМ та ІСУЯ відсутній такий іменник.

У аналізованих словниках представлено також і дієслова, що мають послаблене лексичне значення.

Вкладати – ‘вносити, давати’; у поєднанні з іменником **скарги** творить СДС зі значенням ‘скаржитися’: *Яцко Локошчинъ зять скарги свои вкладалъ на Ивана Красноперчика* (Протоколы Потавского полкового суда в рукописях, т. 1 (1673-1740). – С. 70) – (Матеріали I, с. 103), приклад збігається з поданим в ІСУЯ (С. 260). У ССУМ це дієслово відсутнє, а в СЛУМ є лише його фіксація без фактичного матеріалу.

Всажати, всадити – ‘саджати, посадити у середину чого, у що, до чого; ув’язнити, позбавити волі’; разом з іменником у складі СДС набуває значення ‘ув’язнити’: *Кнегиня Козечиная дей казала мя у везене всадити* (XVI ст. – Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 6/1, 65) – (СЛУМ 5, с. 21); *ірш(д)... велѣлъ его поимати, а всадити до вазена* (поч. XVII ст. – Львів, *Крон.* 33 зв.). **Всадилъ до вязеня** (Рукописный хронограф, с. 133) – (Матеріали I, с. 119); *Іоанъна (Иродъ) до темъницѣ в’садити казаль*

(XVI ст. – Єв. Пер. 31) – (ІСУЯ I, с. 331); проте не завжди з цим значенням можлива СДС – *Учинивши ей тотъ квалтъ и мордерство, и всадишь си до погребѧ* (XVI ст. – Арх. ЮЗР. I, I, (1594) – (ІСУЯ I, с. 331). У ССУМ дієслово не зафіксоване. До СДС *всадити до вязеня* фіксуємо також антонімічний однослівний відповідник у доконаному та недоконаному виді **визволити, вызволяти** – ‘зробити вільним, звільняти, звільнити, вызволяти, визволити, увільнити, врятувати’: *Вызволяемъ и волнымъ чинимъ вѣчными часы* (Диариушь, с. 70); *Паша Силистрійскій визволилъ его [Ясколскогo] зъ неволь Ракочой* (Сказаніе... Т. 1, 1848. – С. 277) – (Матеріали I, с. 137); *Отъ всякого нераду и небезпечности Рѣчь Посполитую визволилъ* (XVI ст. – Ак. ЮЗР. II, 169 (1571) – (ІСУЯ I, с. 393); *За великую собѣ мѣлъ то нагороду, кды з неволь визволилъ кого на свободу* (XVII ст. – Тит. 40 (Сак. 1632) – (ІСУЯ I, с. 393-394); *Его визволилъ съ тыхъ обоихъ войтовствъ на войну не ходити* (XV ст. – Ак. ЮЗР. I, 146 (1494) – (ІСУЯ I, с. 394) та багато інших.

Вырѣжати (пл. wyrządzać) – ‘робити, чинити, завдавати, заподіювати’; у значенні ‘кривдити’: *але ѡ(н) имъ дале(и), ты(м) бо(л)ше прикрости противко бра(т)ствѣ вырѣжалъ* (XVII ст. – Львів, 1601 ЛСБ 1043, 4 зв.) – (СЛУМ 6, с. 34); *А дрѣгій богатый ѡдрѣвши, на(д) дрѣгихъ выноситисѧ, кривды и деспекты вырѣжати, а наветъ и ногами доптати починаетъ* (XVII ст. – Вільна, 1627 Дух. б. 256) – (СЛУМ 6, с. 34); *Жебы жаденъ зъ нихъ кривды не вырѣжалъ* (Вірши, сочиненные ректором Киево-братской школы Кассианом Саковичем и произнесенные учениками означенной школы при погребении гетмана запорожского войска Петра Конашевича-Сагайдачного. 1622 // Голубев С. История Киевской Духовной Академии. Киев, 1886. – Вып. 1. Приложения. – С. 17-40. – Кн. 4. Отд. III. – С. 30) – (Матеріали I, с. 153); *(Замойскій) рыцерству в Мултанѣхъ закавал, жебы жаденъ зъ нихъ црквамъ кривды не вырѣжал* (XVII ст. – Тит. 45 (Сак. 1622) – (ІСУЯ I, с. 446). У ССУМ цього дієслова не зафіксовано.

Задавати, задати – ‘завдавати, завдати, заподіювати, заподіяти; учиняти, вчиняти’; у поєднанні з іменником **рана** – ‘зранити’: *Я, Война, пана Немиринъ сынъ, на имя Яков, пишу сию духовницу своимъ целымъ умом, лежа у рани на постели, которуюжъ рану маю от Александра Ладыты, штожъ ми ее задалъ зраднє своею рукою* (XV ст. – б.м.н. *АрхЮЗР* 8/IV, 27) – (ССУМ 1, с. 374); **Шкодливую задасть рану** (Рукописный хронограф, с. 62) – (Матеріали I, с. 266). У СЛУМ та ІСУЯ цього дієслова не зафіксовано.

Чинити – ‘робити’ також широко представлене у словниках із різними іменними компонентами (ССУМ 2, с. 541-543): **чинити диво** – ‘дивувати’: *А мѣсяць зъ звѣздами таке чинивъ диво, Якъ журавля народивъ усе небо сиво* (Интерлюдии Митрофана Довгалевского XVI века // Киев. старина. – 1897. – Т. IX-XI. Приложения. – С. 94) – (Матеріали II, с. 481); **чинити дѣл** – ‘ділити між собою; ділитися (чим), **чинити миръ** (з ким) – ‘укладати мирний договір, укладати мир’ (ССУМ 2, с. 542) та багато інших. У СЛУМ та ІСУЯ розглядане дієслово в чистому вигляді відсутнє.

Порівняно з окремими іменними та дієслівними компонентами не менш активно вживаними, зокрема в Матеріалах (хоча в деяких випадках знаходимо їх і в інших словниках), є й самі СДС, використані не в контексті, а як реєстрова сполука, наприклад:

Дати безчестя – ‘збезчестити, зганьбити, знеславити’: *Дала мнѣ безчестя Яцьыха Таньчичька* (Акты Бориспольского мейского уряда 1612-1699 гг. – Киев: Киев. старина, 1892. – С. 82) – (Матеріали I, с. 52) – (ІСУЯ I, с. 80). Така СДС не зафіксована в ССУМ і СЛУМ, проте в останньому маємо з тим же значенням стійку сполуку **безчестие учинити**: *бе(з)честие хвале божє(и) и квалть цркви сто(и) вчинили* (XVI ст. – Замостя, 1589 *ЛСБ* 113) – (СЛУМ 2, с. 67).

Къ своему вжиточному обернути – ‘обернути собі на користь, використати, послуговуватися, зуживати’: [*Именьє*]

росширвити и къ своему вжиточному обернути, якъ налѣнѣи розумѣючи (АЮЗР. I, с. 25 (1500 г.) – (Матеріали I, с. 96).

Взяти за жену – ‘женитися, одружитися, взяти шлюб’: *Сіфъ взялъ себѣ за жену сестру свою Асумъ* (Рукописный хронограф, с. 5) – (Матеріали I, с. 99); однослівний відповідник до СДС – **женитися** (Матеріали I, с. 250): *Женюса, весел’є справую* (XVII ст. – Бер. Лекс. 10) – (ІСУЯ II, с. 917).

Внивечь, виѣвечь, вниѣвечь обертати, обернути – ‘знищити, знищувати, перетворити на, обернути на’: *Унея проклятая вынищена и внивечь обернена* (Диариушь берестейского игумена Афанасия Филипповича, 1646 г. // Русская историческая библиотека. Спб., 1878. – Т. IV. – С. 74); **Въ-нивечь обертайте всѣ олтари** (Рукописный хронограф, с. 61).

Волно пустити – ‘відпустити на волю, звільнити’: *Казаль еѣ волно пустити* (Рукописный хронограф, с. 33) – (Матеріали I, с. 112) тощо.

Проаналізовані словники історичної лексики засвідчують динаміку функціонування СДС у різні хронологічні періоди, що яскраво можна показати в поданих нижче таблицях:

СДС та односл. відп.	ССУМ (XIV-XV ст.)	СЛУМ (XVI – I-а пол. XVII ст.)	Матеріали (XV-XVIII ст.)	ІСУЯ (XIV-XVIII ст.)
шкоду дѣяти – шкодити	<i>о землана(х) которы(и) на воиноу идоу(т) а оубогы(м) людемъ по своєи земли по сєлицо(м) шкода(т)</i> (XV ст. BC 27 зв.) – (ССУМ 2, с. 560)	<i>панє(и) моє(и) кри(в)да и шкода немалая... дѣсть</i> (XVI ст. – Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 9) – (СЛУМ 9,	<i>[Орди] дѣяли шкоди похищеніємъ Малоросіяновъ</i> (Сказаніє... Т. 2, 1851. – С. 396 – XVIII ст.) – (Матеріали I, с. 241) – <i>Тогда тебѣ жадень</i>	<i>Разбойники шкоду великую дѣютъ</i> (Пелгр. Ип. Виш. 26 – XVIII ст.) – (ІСУЯ II, с. 864)

		с. 24)	зъ <i>нась</i> шкодити не будеть (Матеріали II, с. 497)	
дѣяти кривды – кривдити	<i>Прото</i> <i>его</i> мл̄(с)ть казалъ <i>твое(и)</i> мл̄(с)ти мовити ажъ бы <i>твоя</i> мл̄(с)ть то намъ казалъ <i>оправити</i> такъ какъ бы <i>границамъ</i> и <i>по(д)данымъ</i> <i>нашимъ</i> кривды и <i>втиски</i> не дѣяли (XV ст. – б.м.н., 1492-1493 ПВФЧ) – (ССУМ I, с. 513)	люди дэ(и) ихъ новоста(в)с кие вє(ли)кии кри(в)ды... по(д)даным ъ <i>его</i> дѣють (XVI ст. – Красний Став, 1558 ЛНБ 103, 16/с, 1898, 10) – (СЛУМ 9, с. 24)	<i>Не допуцаймо</i> <i>богатымъ</i> <i>убогихъ</i> кривдити (XVII ст. – Гаялтовський I . Ключъ разумѣня. – Киев, 1659. – С. 63) – (Матеріали I, с. 384)	—
кѣвалти починити – кѣвалтити – 'допускагис я гвалту над ким або чим' (ІСУЯ II, с. 638)	—	<i>то все отъ</i> <i>мала</i> до <i>велика</i> <i>побрали,</i> кѣвалты <i>белымъ</i> <i>головамъ</i> <i>статечнымъ</i> ъ починили, <i>жону Васка</i> <i>Винника на</i> <i>йме</i> <i>Марушу...</i> зкѣвалтова ли (XVII ст. –	[Лотровство] много кѣвалтовъ... починили (Сказаніе... Т. 2, 1851. – С. 396) – (Матеріали II, с. 202) – <i>Ракочій...</i> <i>иляхту</i> и <i>людей</i> гвалтячи <i>прибрался</i> <i>ажъ до самого</i> [Кракова] (Сказаніе...	<i>Не надѣиса</i> <i>на</i> <i>тестамент</i> ъ. бо и тому гвалтъ сучинатъ (XVII ст. – Копист. 1625) – (ІСУЯ I, с. 538) – <i>Геретикомъ</i> ... <i>церкви</i> кѣвалтити (и <i>сквернити</i>) <i>вольно</i>

		Житомир, 1618 АрхЮЗР 3/1, 251) – (СЛУМ 7, с. 132)	Т. 1, 1848. – С. 274) – (Матеріали I, с. 172)	(XVI ст. – Антир. 857) – (ІСУЯ II, с. 638)
роздѣль у(в)чинити – розделити	<i>Ино тѣгали сѣ що сѣ тѣгали, а по том сѣ потокмили и розделили</i> свое право отнини (XV ст. – Сучава, 1480 <i>BD</i> I, 241) – (ССУМ 2, с. 297)	—	Роздѣль царства своего [Константин ъ] сыномъ тромъ такий учинилъ (XVII ст. – Захарий Копистенский. Палинодия 1621 // Русская историческая библиотека. Спб., 1878. – Т. IV. – С. 324) – (Матеріали II, с. 324)	—
справедлив ость у(в)чинити – усправедли вляти	<i>И г(о)с(по)д(а)рь корол... писал до нас абыхмо того досмотрѣли и справедливість тому вчинили</i> (XV ст. – Луцьк, 1491 <i>AS</i> I, 94) – (ССУМ 2, с. 373)	—	<i>Богъ есть, Который усправедливля еть: кто жъ ихъ будетъ потопляти?</i> (XVI ст. – АП. 1576) – (Матеріали II, с. 441)	<i>Господарь пишетъ до насъ, приказуючи, ижъ быхмо им неотволочну ю а конечную справедливо сть на обе сторонѣ... вчинили</i>

				(XVI ст. – Арх ЮЗР, I, VI, 39, 1545) – (ІСУЯ I, с. 359)
згду у(в)чинити – згодити (са)	<i>и мы старцов роспытали и старцы снем са и згодив са на одно место...</i> (XV ст. – Ступно, 1444, AS I, 94) – (ССУМ 1, с. 392); зі значенням 'домовитися (про що)' (ССУМ 1, с. 392)	<i>ми(л)ка... с пасе(р)бы свыми... // зєзнали и(ж) учини(ли) згду вѣчную с той то мачехою свое(ю) по сме(р)ти їца свое(г) и то виши(т)ко и(д) неѣ вза(ли) на чи(м) и(х) право згодило (XVI ст. – Одрехова, 1576 ЦДІАЛ 37, 1 4 зв.-5) у значенні '(кого, у чому, на чому) (привести до згоди) погодити, посднати' –</i>	—	<i>На чом згду вчинили</i> (XVII ст. – Прот. Полт. С. II, 1, 1671) – (ІСУЯ I, с. 359)

		<p>(СЛУМ 11, с. 156) – <i>На што все, што вышэй поменили, пререченыя особы сповне згодивши и зезволивши и то очевисто передъ судомъ... признавши</i></p> <p>... (XVII ст. – Київ, 1622 АЮЗР II, 74) зі значенням '(на що) (дати згоду) згодитися, погодитися'</p> <p>– (СЛУМ 11, с. 157)</p>			
<p>раду у(в)чинити – радити</p>	<p><i>што просили абыхомъ пустили лучцька тьрговать берестие вамъ не закажали мы хочемъ ради то учинити вамъ</i> (XIV ст. –</p>	<p><i>есте насъ васъ (до лучцька через абы ради</i></p>	—	<p><i>Разбойники учинили раду</i> (Матеріали II, с. 263) – <i>Теперь тебѣ царю, ражу иукати челоуѣка мудрого и расторопного</i> (Матеріали I,</p>	—

	б. м. н., 1341 Р 2) – (ССУМ 2, с. 492). – <i>мы... слюбоує ... жадного иного пана не искати... али его милости кролю... помагати ... и радити</i> (XV ст. – Коломия, 1485 ВД II, 371-372) – (ССУМ 2, с. 285)		с. 264)	
бунты вчинити – бунтовати	—	<i>за которою передгрозкою теперь Даць, огородникъ, пошоль прочь зь села Серникъ, пану Идзиковско му, боячися збытъя пана Гулевичового, которого былъ передь тымъ,... збилъ, за чимъ подданные бунтують, послушенства ва пристойног</i>	Бунты вчиню на его мил. п. гетмана (XVII ст. – Мотыжинский архив. Акты Переяславског о полка XVII – XVIII в. Изд. А. Савицких. – Киев, 1890. – С. 120 (1677 г.) – (Матеріали I, с. 74) – <i>Думитрашко хвалився ити въ Запороги и тамъ бунтовати</i> (Мотыжинский, с. 120 (1677 г.) – (Матеріали I,	Бунты вчиню на его мил. п. гетмана (XVII ст. – Арх. Мот. 120 (1677) – (ІСУЯ I, с. 154) – Бунтуйте жь Запорожцовъ и Дорошенка, якъ можете, абы наше намъреніє skutкомъ сталося (XVII ст. – Арх. Мот. 120 (1677) – (ІСУЯ I, с. 153)

		<p><i>о отдавати забороняють...</i> (XVII ст. – Луцьк, 1607 <i>АрхЮЗР</i> 6/1, 354) – (СЛУМ 3, с. 95)</p>	с. 74);	
<p>вину давати, дати – виновати</p>	<p><i>тогда имас(м) звати до на(с) наше(г) млого оцѣ и прїателѣ, пана мужила, и оучини тиесму прав(д)у бжїю на ти(х) оуси(х), кому иму(т) они вину дати, яко(ж) на листо(х) глєтовны(х) стои(т) (XV ст. – Сучава, 1457, <i>Cost</i>, II, 805-810) – (ССУМ 1, с. 174) – <i>О владарь (!) алюбю о слоузе што и(х) пань виноусть (XV ст. – ВС 32) – (ССУМ 1, с. 175)</i></i></p>	<p><i>кназь Роман Желеха итикѣсть и винѣ емѣ ш забите брата своего... дасть (XVI ст. – Петрків, 1564 AS VI, 251) – (СЛУМ 4, с. 59). – <i>Нехай винують... папежа Римского, который... на таковыхъ же символу того профанаторовъ прокляств о учиниль!</i> (XVII ст. –</i></p>	<p><i>[Пузовская] въ той шкодѣ своей дала вину паней Вачильевой Вербской (Акты копных судов // Иванишев Н. О древних сельских общинах в Юго-Западной России. Приложения. Киев, 1863. – С. 64) – (Матеріали I, с. 101) – Позвала позвы кгородскими п. Дахна, винуючи его в томъ, ижъ онъ... (XVI ст. – Кн. Луцк. 1571, л. 382) – (Матеріали I,</i></p>	<p><i>Короля его милость и пановъ радъ виновати не можете (Ак. ЗР. IV, 272, 1608) – (ІСУЯ I, с. 253);</i></p>

		Київ, 1621 Коп. Пал. 736) – (СЛУМ 4, с. 68).	с. 101-102)	
--	--	--	-------------	--

Дієслівні компоненти СДС у досліджуваних словниках мають розлогу характеристику, наводяться з великою кількістю іменних компонентів, що свідчить про їх активну вживаність. Іменникові компоненти СДС також можуть мати різні значення: **дати вину** (кому), де іменник фіксується у словниках зі значенням ‘провина’ або ‘компенсація провини’, проте нас цікавлять СДС, які утворюються з першим значенням ‘звинуватити (кого)’.

У більшості випадків словники XIV – XVIII ст. засвідчують паралельно СДС та однослівні відповідники до них або ж повністю замінюють їх однослівними еквівалентами. Загалом СДС та їх однослівні відповідники в досліджуваних лексикографічних працях представлені досить повно, проте у ССУМ зафіксовано меншу кількість як СДС (що вважаються фразеологізмами), так і однослівних еквівалентів до них (деякі сполуки не завжди підкріплені ілюстраціями). Отже, у своєму історичному розвитку протягом XIV – XVIII ст. СДС або зберігають свій цілісний вигляд без істотних змін у формі та змісті, або ж трансформуються в однослівні відповідники, зрідка – втрачаються.

Частину розглянутих нами СДС пам’ятки XIV ст. ще не фіксують; ці конструкції засвідчено з моменту запозичення нових іменникових компонентів сполуки. У проаналізованих словниках біля вокабул наведено іншомовні слова, що вказують на джерело запозичення – польську, старопольську, чеську чи інші мови. У Матеріалах такі дані представлені найширше. Ці запозичення стосуються іменникових компонентів СДС (**вазнь, взменка, похвалка, квалт**) і засвідчують той факт, що особливо інтенсивно полонізми починають проникати у

практику ведення ділових документів українськими писарями з XVII ст. Загалом до словників історичної лексики вводять усі іншомовні слова (загальні та власні назви), які трапляються в пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. і є складовою частиною лексичного фонду писемно-літературної мови того часу [11, с. 12]. Важливо також наголосити, що не завжди легко встановити джерело запозичення: у цих випадках наведено найімовірніші іншомовні паралелі. Якщо іншомовне слово потрапило в мову українських пам'яток через посередництво іншої, то поруч подано відповідник мови-посередника (**фундувати** – стп. fundować, лат. fundare). Іншомовне походження вказано не тільки при основному слові, а й при всіх однокорених утвореннях, що з'явилися в українській мові внаслідок запозичення (*апелювати, апеляція, диспут, диспутация*) [12, с. 9].

СДС в історії української літературної мови є стійким, тривалим, регулярним та активним явищем. Стійкість СДС визначається певним ступенем пов'язності компонентів (середнім між ФО і вільним словосполученням). Ці одиниці зафіксовано від давньоукраїнського періоду до наших днів, при цьому засвідчено збереження їхніх основних властивостей у семантичному та структурному планах, усталеність лексичного складу та граматичної форми; СДС не руйнуються і не зникають, проте зазнають трансформацій в однослівні еквіваленти. Щодо регулярності, то можна сказати, що в певні періоди свого розвитку СДС є систематичним явищем, хоча їх активність різна в досліджувані часові проміжки. Проаналізовані матеріали переконують і в тому, що СДС уживалися в різних стилях та жанрах української мови. Щодо активності, то СДС є мовним утворенням, яке розвивається, але залежно від різних законів мови цей ужиток є більш або менш постійним. Наприклад, зазнаючи впливу закону економії мовних ресурсів, СДС активніше замінюються однослівними дієслівними відповідниками; вони наповнюють активний словник людей у різні періоди існування мови, тобто цими

сполуками практично послуговуються і в наш час в усній та писемній мові: *утнути жарт – пожартувати, дати хронологізацію – хронологізувати, робити збитки – збиткувати, подати інформацію – проінформувати, дати (поставити) запитання – запитати* тощо.

Отже, проаналізовані словники історичної лексики повно представляють СДС у різних частинах словникових статей, зокрема як вокабул та частини контекстів, що загалом свідчить про активне вживання цих сполук у пам'ятках різних стилів і жанрів XIV – XVIII ст. Звернення до розглянутих лексикографічних праць є дуже важливим для встановлення значень СДС, зафіксованих зокрема в ділових пам'ятках кінця XVI – XVII ст. Ці словники є цінними і для сучасних історико-семантичних досліджень; вони корисні і для вироблення принципів аналізу СДС в історії української літературної мови. Загалом проаналізовані лексикографічні джерела дають підстави стверджувати, що з огляду на часові, просторові та стилістичні параметри СДС потрібно розглядати як цілісні мовні одиниці.

1. Гринчишин Д.Г. Історичний словник / Д.Г. Гринчишин // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.Б. Бажана, 2000. – С. 214-215.

2. Гринчишин Д.Г. Передмова / Д.Г. Гринчишин // Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.: Список використаних джерел. – Львів, 1994. – С. 3-5.

3. Денисюк В.В. Стійкі сполуки в українській діловій писемності XVII ст. (на матеріалі Актів Бориспільського міського уряду) / В.В. Денисюк // Науковий часопис Національного педагогічного Університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології: [зб. наук. праць]. – Вип. 2. – К.: НАУ, 2006. – С. 91-96.

4. Денисюк В. Фразеологізми із семантичним центром *рука* в українській мові XVI–першої половини XVII ст. / В. Денисюк // Українська історична та діалектна лексика : [зб. наукових праць]. – Вип. 5. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – С. 181-190.

5. Денисюк В.В. Темпоральна фразеологія української ділової мови XVII – XVIII ст. (на матеріалі актів Переяславського полку) / В.В. Денисюк // Лінгвістика: [зб. наук. праць]. – № 3. – Луганськ: ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2008. – С. 23-31.

6. Івченко А. Українська книжна фразеологія XVI–XVII ст. у дзеркалі народного мовлення / А. Івченко // Українська історична та діалектна лексика: [зб. наукових праць]. – Вип. 5. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – С. 173-180.

7. Капась-Романюк М.М. Стійкі дієслівні сполуки як об'єкт лінгвістичного дослідження у проекції на історію української літературної мови / М.М. Капась-Романюк // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Випуск 17. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – С. 101-107.

8. Капась-Романюк М.М. Принципи аналізу стійких дієслівних сполук як історико-лінгвістичного явища / М.М. Капась-Романюк // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: [зб. наук. праць]. – Вип. 20. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2010. – С. 70-87

9. Німчук В.В. Є. Тимченко – основоположник української наукової історичної лексикографії / В.В. Німчук // Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: [у 2 кн.] / підгот. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. – К.: Літопис-XX; Нью-Йорк: [б. в.], – 2002. – [Кн. 1]. – С. 5-13.

10. Осташ Р. Порівняльна характеристика картотеки "Історичного словника українського язика" і картотеки "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." / Р. Осташ // Українська історична та діалектна лексика: [зб. наук. праць / за ред. Д. Гринчишина]. – Вип. 3. – Львів, 1996. – С. 133-137.

11. Принципи побудови словника староукраїнської мови XIV – XV ст. / Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький // Словник староукраїнської мови XIV – XVII ст.: у 2 т. / [редкол.: Л.Л. Гумецька (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 1. – С. 9-16.

12. Принципи побудови словника української мови XVI – першої половини XVII ст. / Д.Г. Гринчишин та ін. // Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 1. – Львів, 1994. – С. 4-15.

13. Українська історична та діалектна лексика: [зб. наук. праць / за ред. Д. Гринчишина]. – Вип. 3. – Львів, 1996. – 231 с.

14. Черевко І.В. Семантико-структурна та стильова характеристика фразеологізмів в українських пам'ятках XVI – XVII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "українська мова" / І.В. Черевко. – Львів, 2006. – 18 с.

Список умовних скорочень назв джерел

- ІСУЯ – Історичний словник українського язика / під. ред. Є. Тимченка; уклад.: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. – Х.; К.: Укр. рад. енцикл. – 1932. – Т. 1: А-Ж. – 948 с.
- Матеріали I – Тимченко Є.К. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVII ст.: [у 2 кн.] / підгот. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. – К.: Літопис-XX; Нью-Йорк: [б. в.]. – 2002. – [Кн. 1.]. – 512 с. – (Пам'ятки української мови) (Серія словників).
- Матеріали II – Тимченко Є.К. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVII ст.: [у 2 кн.] / підгот. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. – К.: Літопис-XX; Нью-Йорк: [б. в.]. – 2002. – [Кн. 2.]. – 512 с. – (Пам'ятки української мови) (Серія словників).
- СлУМ 2 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 2. – Львів, 1994. – 151 с.
- СлУМ 3 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 3. – Львів, 1996. – 251 с.
- СлУМ 4 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 4. – Львів, 1997. – 259 с.
- СлУМ 5 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 5. – Львів, 1998. – 257 с.
- СлУМ 6 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 6. – Львів, 1999. – 255 с.

- СЛУМ 7 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 7. – Львів, 2000. – 255 с.
- СЛУМ 9 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 9. – Львів, 2002. – 252 с.
- СЛУМ 11 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 11. – Львів, 2004. – 255 с.
- ССУМ 1 – Словник староукраїнської мови XIV – XVII ст.: у 2 т. / [редкол.: Л.Л. Гумецька (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 1 (А-М). – 632 с.
- ССУМ 2 – Словник староукраїнської мови XIV – XVII ст.: у 2 т. / [редкол.: Л.Л. Гумецька (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 2 (Н-Ф). – 590 с.

Капанайко І.Я., асп.

ФЕНОМЕН МОВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІКАЦІЙ І.ФРАНКА В ПОЛЬСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ

У статті розглянуто міркування І. Франка про мову на шпальтах польських періодичних видань. На матеріалі газетних статей та заміток, перекладених українською мовою, показано чітку позицію публіциста щодо функціонування мови. Проаналізовано ряд мовних проблем кінця XIX ст., розкрито їх суть та роль у розвитку української мови.

Ключові слова: періодика, культура, інтелігенція, рівноправність, мовна ситуація.

In this article are examined the I. Franko's reasonings according to the language on the columns of the Polish periodicals. On materials of the newspaper articles and notes, translated into Ukrainian, is shown clear position of publicist in